

Siddhajyoti Interdisciplinary Journal (SIJ)

Vol. III, January, 2022

(A Peer Reviewed Open Access Research Journal)

ISSN: 2645-8381

Published by Research Management Cell, Siddhajyoti Education Campus Sindhuli

<https://www.nepjol.info/index.php/sij>

विश्वमा नेपाली भाषाको प्रभाव र यसका चुनौतीहरू

प्रकाशचन्द्र खत्री

Article History: Received: 30 June 2021; Reviewed: 30 November 2021; Accepted: 10 December 2021

लेखसार

प्रस्तुत लेख नेपाली भाषाको विश्वव्यापीकरणसँग सम्बद्ध रहेको छ। यसमा मुख्यतया: भाषिक विस्तार र यसका प्रभावबारे चर्चा गरी विश्वमा नेपाली भाषाको विस्तार के, कसरी भएको छ यसका चुनौती के के रहेका छन् भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेको छ। यो लेख तयारी गर्न गुणात्मक विधि प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण गरिएको छ। नेपाली भाषाको विकास र विस्तारसम्बन्धी विभिन्न प्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका र अनुसन्धानात्मक कृतिको अध्ययन गरी प्राप्त अवधारणाको व्याख्या विश्लेषण गर्न विभिन्न तर्क र तथ्यको प्रयोग गरिएको छ। विशेषतः भाषिक विस्तार भन्नाले भाषालाई व्यापक रूपमा हेर्ने दृष्टिकोण हो। कुनै एउटा भाषाको प्रयोग निश्चित कुनै भूगोलमा मात्रै सीमित गर्नु हुँदैन र सामाजिक संस्कृतिमा केन्द्रित गर्नु हुँदैन। सूचना र प्रविधिको विकाससँगै भाषाको विकास र विस्तार पनि विश्वका कुना कन्दरामा पुऱ्याउनु पर्छ भन्ने मान्यतालाई यसमा अंगिकार गरिएको छ। भाषिक भूगोलको व्यापकता, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, भूअर्थतन्त्र र कुटनीतिका क्षेत्रमा कुनै खास भाषाको प्रयोग गर्नु भाषिक विश्वव्यापीकरणको परिणाम मान्न सकिन्छ। प्रस्तुत लेख भूमण्डलमा नेपाली भाषाको प्रयोग के, कसरी भएको छ यसका सकारात्मक पक्ष के के हुन् भन्ने कुरालाई उजागर गर्दै नेपाली भाषाको विस्तारमा देखिएका चुनौतीहरू के कस्ता छन् भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्न खोजिएको छ।

मुख्य शब्दावली : विश्वव्यापीकरण, भाषिक भूगोल, आधुनिकीकरण, बहुसांस्कृतिक, भाषिक अपक्षय, व्यापकतत्व, भाषिक जागरण

परिचय

पृथ्वीमा मानव सभ्यताको विस्तारसँगै भाषाको उत्पत्ति, विकास र विस्तार भएको देखिन्छ। भाषा मानवीय अभिव्यक्तिको माध्यम हो। भाषाविना हामी विचारको आदान-प्रदान गर्न सक्दैनौं र जीवनलाई सहज रूपमा अगाडि बढाउन सक्दैनौं। विश्वका हरेक कुना र कन्दरामा बस्ने व्यक्ति र समुदायको आ-आफ्नै भाषा संस्कृति हुन्छ। आफ्नो भाषा संस्कृतिको पहिचान गर्न हरेक मान्छे उद्यत नै रहन्छ। नेपाल भित्र भन्डै १२३ भाषाहरू बोलिन्छन्। जुनसुकै मातृभाषा बोल्ने वक्ताका रूपमा रमाएको नेपाली नेपालको सीमापारि पुगनासाथ नेपाली भाषाको छहारीमा उभिएन भने ऊ विरानो बन्न पुग्छ। एउटा सम्पर्क भाषाविना ऊ परदेशमा अल्मलिन्छ। त्यति बेला मात्र उसले राष्ट्र भाषाको मूल्य र महत्वलाई मनन गर्दछ (प्रसाई र प्रसाई, २०६७ पृ. १४)।

Copyright 2022 © Author(s) This open access article is distributed under a Creative Commons



Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Siddhajyoti Interdisciplinary Journal (Peer reviewed), Volume 3, January, 2022

नेपाली भाषा एक अन्तर्राष्ट्रिय भाषा हो । दक्षिण एसियाका प्रमुख दुई देश नेपाल र भारतमा राष्ट्रिय भाषाको रूपमा स्वीकृत एवम् स-साना प्रदेश लगायत राज्यहरूमा माध्यम भाषाको स्तरमा सङ्गठित नेपाली भाषा एक जीवन्त भाषा हो । भाषाको प्रकृतिअनुरूप कुनै पनि भाषाले विकास गर्दा जटिलतादेखि सरलता र स्थूलताबाट सूक्ष्मतातिर उन्मुख हुने प्रक्रिया ग्रहण गर्दछ (नेपाल र अन्य २०६७, पृ. १५६) । पछिल्लो समयमा नेपाली भाषा विकासको क्रमसँगै विस्तार पनि भएको छ । सांस्कृतिक र संस्कारगत चरित्रको आधारमा नेपाली भाषाले विविधतालाई स्वीकार गरेको छ । नेपालदेखि फैलिएको यो भाषा पूर्वमा वर्मा, पश्चिममा पञ्जाबसम्म, उत्तरमा पूरा हिमवत्खण्डदेखि लिएर दक्षिण एसियाको गाङ्गोय समभूमि तथा अन्य भाषा परिवार क्षेत्रतिर पनि यसले विस्तार पाएको देखिन्छ । आजको स्थितिमा नेपाली भाषा पूर्वमा मात्र नभएर पश्चिममा राष्ट्रहरूमा समेत सांस्कृतिक सञ्चरणको मूल आधार बनिसकेको पाइन्छ । कुनै पनि समृद्ध भाषाका निमित्त भौगोलिक सीमा र राजनैतिक घेराबन्दी त्यति महत्त्वपूर्ण कुरा होइन । भाषा मानवीय सम्पत्ति हो र मानवमात्रकै अभिव्यक्तिको सन्दर्भमा यो एक सार्वजनिक रिक्त्य हो । मानव सभ्यताको मेरुदण्ड भाषा नै हो (प्रसाई र प्रसाई, २०६७ पृ. १५) ।

भारोपेली भाषा परिवारअन्तर्गत सतम् वर्गमा पर्ने नेपाली भाषा एक नव्य आर्यभाषा हो । नेपाल भित्र र बाहिरका विभिन्न जातजातिका मानिसहरूले बोल्ने नेपाली भाषा अब सबैको मातृभाषा बनिसकेको छ । नेपालभित्र मगर, गुरुङ, नेवार, लिम्बु, सुनुवार, थामी, चेपाङ, राजी, व्यासी, भोटे, दैरै आदि जातिहरूले नेवारी भाषालाई ग्रहण गरेको स्थिति छ (बन्धु, २०४७, पृ. २-३) । भारतमा बसेका मगर, गुरुङ, नेवार, राई, लिम्बु, लेप्चा, भोटे भाषाभाषीहरूले पनि आफ्नो भाषा छोडेर नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा ग्रहण गरेका छन् । त्यस्तै सिक्किमका आदिवासीहरूले पनि नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा स्वीकारेका छन् (पूर्ववत् पृ. ३) । हिजो आज विभिन्न कारणले गर्दा नेपाल बाहिर पनि नेपाली भाषाले एउटा समाज, समुदाय निर्माण गरेर क्रमिक रूपमा भाषिक विस्तार गरेको देखिन्छ, । यसलाई भाषिक विश्वव्यापीकरणको परिणाम मान्न सकिन्छ ।

‘विश्वव्यापीकरण’ अंग्रेजी शब्द ‘ग्लोबलाइजेसन’ को नेपाली रूपान्तरण हो । शाब्दिक अर्थमा विश्वभरि व्यापक बनाउने कार्य वा प्रक्रियालाई विश्वव्यापीकरण भनिन्छ । यो सम्पूर्ण पृथ्वीलाई एउटै घेरामा खुम्च्याउने कार्य हो । संसारभरका सम्पूर्ण गतिविधिलाई सीमातित गराउने कार्यलाई विश्वव्यापीकरणको परिभाषा भित्र समेट्न सकिन्छ (शर्मा, २०६६, पृ. ५५) । प्रारम्भमा यसले कुनै वस्तुको व्यापक उत्पादन र विश्वव्यापी वितरणको नीतिलाई जनाए पनि पछि यो क्रमशः भूगोल, समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, सांस्कृतिक अध्ययन एवम् भाषा सहित्यका क्षेत्रमा विस्तार पाएको देखिन्छ । विश्वव्यापीकरणको प्रभावबाट कुनै पनि क्षेत्र अछुतो छैन । भाषाका सन्दर्भमा भन्नुपर्दा भाषा आधुनिक बन्नु, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता पाउनु, विज्ञान र प्रविधिमैत्री बन्नु र भाषा सिकाइलाई रोजगारीको अवसरका रूपमा लिनु यसैको प्रतिफल मानिन्छ ।

प्रस्तुत लेखको मुख्य समस्या नेपाली भाषाको विश्वव्यापी अवस्थाको विश्लेषण गरी नेपाली भाषा विश्वपरिदृश्यमा के, कसरी विस्तार भएको छ, यसमा के कस्ता चुनौति सामना गर्नु परेकोछ भन्ने विद्यमान अवस्थालाई केलाएर विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्नुमा केन्द्रित रहेको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य भाषिक विश्वव्यापीकरणको परिचय दिई नेपाली भाषाको विश्वव्यापी अवस्थाको विश्लेषण गर्नु रहेको छ, भने अन्य उद्देश्यहरूमा विश्वमा नेपाली भाषाको प्रभाव र यसले सामना गर्नु परेका चुनौतिहरूलाई विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

प्रस्तुत लेख भाषिक विश्वव्यापीकरणमा केन्द्रित रहेको छ । यसमा नेपाली भाषाको वर्तमान अवस्था केलाउँदा विश्वका १० वटा देशमा यसको विस्तार कसरी भएको र यसका चुनौतीहरू के के छन् भन्ने कुरामा सीमित रहेको छ, साथै सञ्चार प्रविधिको विकाससँगै नेपाली भाषाले के, कसरी प्रगति गरेको छ, सो कुरालाई पनि यसमा समावेश गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेर तयार पारिएको छ । यसमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधि उपयोग गरिएको छ । तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र विश्लेषण गर्न यससँग सम्बन्धित पुस्तकहरू, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरू, अनुसन्धानात्मक कृति, कार्यपत्र र वेब साइटको पनि अध्ययन गरी तर्कसंगत तरिकाले विश्लेषण गरी व्याख्या गरिएको छ ।

भाषिक विश्वव्यापीकरण

संसार विश्वव्यापीकरणको धुनमा सानो सानो हुँदै एउटा गाउँमा रूपान्तरण भएको छ र नेपाली भाषा र साहित्य विस्तारै विश्वमा फाँटिँदै गएको छ, यसो हुनमा विश्वभरि नेपालीहरू विस्तारित हुनु नै हो भन्न सकिन्छ । कुनै पनि भाषालाई निश्चित सीमामा बाध्न सकिँदैन । वक्ताको विस्तारसँगै भाषाको पनि क्रमिक विस्तार भइँदै रहन्छ । एथ्नोलग (सन् २०१८) का अनुसार विश्वमा ७०९७ भन्दा बढी भाषा बोलिन्छन् । यीमध्ये आधाभन्दा बढी जनसंख्याले ११ वटा भाषा (मन्दारिन, स्पेनिस, हिन्दी, फ्रेन्च, बङ्गाली, पोर्तुगाली, रसियन, जर्मन, जापानी, अरबिक र अङ्ग्रेजी) बोल्ने गर्दछन् । विश्वव्यापीकरण भाषाको भौगोलिक परिसीमालाई अस्वीकार गर्ने सामयिक दृष्टिकोण हो । कुनै एउटा भाषाको प्रयोग निश्चित राजनीतिक भूगोल मात्रै होइन, यो निश्चित मानवीय समुदायको पेवा होइन, यसलाई सामाजिक तथा सांस्कृतिक बन्धनभित्र राखिनु हुन्छ । यसर्थ कुनै खास भाषालाई स्वीकरण र अन्य भाषालाई बहिष्करण गर्नु हुन्छ भन्ने मान्यता नै भाषिक विश्वव्यापीकरण हो । मानव संसाधन, वाणिज्य, अर्थतन्त्र, राजनीति मानव स्रोत आदिजस्ता क्षेत्रहरू विश्वव्यापीकरणबाट प्रभावित भएका छन् । त्यसैगरी भाषा पनि यसबाट प्रत्यक्ष प्रभावित हुन्छ । नेपाली भाषामा अङ्ग्रेजीमिश्रण गरी नेपाङ्ग्रेजी बनाइनु, नेपाली भाषामा हिन्दी मिश्रण गरी नेपान्दी बनाइनु, नेपाली भाषामा स्पेनिस भाषा मिश्रण गरी नेपानिस बनाइनु यसकै ज्वलन्त उदाहरण हुन् ।

नेपाली भाषा विश्वमा क्रमिक रूपमा विस्तार हुनु, नेपाली भाषालाई कम्प्युटर, इमेल, इन्टरनेट, भाइवर, कुटनीति, औषधोपचार, विज्ञान, प्रविधि, मनोरञ्जनजस्ता क्षेत्रहरूमा प्रयोग विस्तार गर्नु विश्वव्यापीकरणकै प्रभाव मान्न सकिन्छ । हिजो आज जसरी अङ्ग्रेजी भाषा विश्वभरि फैलिएर अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको मान्यता पाएको छ त्यसरी नै नेपाली भाषा पनि अन्तर्राष्ट्रिय भाषा बन्न प्रयत्नशील छ । नेपाली भाषासम्बन्धी भारतका विभिन्न विश्वविद्यालयहरूमा पठन पाठन भइरहेको पाइन्छ, भने अन्य विदेशी भूमिमा पनि नेपाली भाषा, साहित्यसम्बन्धी विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन भइरहेको देखिन्छ । यसबाट पनि नेपाली भाषा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको रूपमा विकसित हुन थालेको आभास हुन्छ । नेपालभित्र र बाहिर बहुसंख्यक जनसङ्ख्याको सम्पर्क भाषा नेपाली रहेकाले यसको सामाजिक गरिमा र प्रतिष्ठा उच्च रहेको छ (अधिकारी, २०५९, पृ. १७) । बेलायतका डायस्पोरा, अमेरिकाका डायस्पोरा, अष्ट्रेलियाका डायस्पोराहरूले आ-आफ्नो क्षेत्रहरूमा आफ्ना बालबालिकाहरूका लागि नेपाली सिकाउन विविध संस्थाहरू खोल्नु तथा विश्वभाषा क्याम्पसमा विश्वका विभिन्न देशका नागरिकहरू आएर नेपाली भाषा सिक्नु

भाषिक विश्वव्यापीकरणकै प्रभावहरू हुन् । खासमा भाषा आधुनिक बन्नु, विज्ञान र प्रविधिमैत्री बन्नु र भाषा सिकाइलाई राम्रो रोजगारीको अवसर मान्नुलाई भाषिक विश्वव्यापीकरणको रूपमा लिन सकिन्छ (भट्ट, २०७५, पृ. ३०) । नेपाल भित्र नेपाली भाषालाई बलियो बनाउनका लागि नेपालका अरू राष्ट्रिय भाषाका शब्दहरू नेपाली भाषाको शब्दकोशमा जतिसक्दो धेरै मात्रामा भित्र्याउनु पर्दछ र नेपाली भाषाको शब्द भण्डारलाई बढाउन तिरै लाग्नु पर्दछ । भाषालाई औपचारिक प्रयोग, ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा जति उपयोगी गर्न सकिन्छ, त्यति नै त्यो भाषाको विकास र विस्तार सहज रूपले हुन्छ (भुसाल, २०७०, पृ. ४१७) ।

हिजोको दिनमा अत्यन्त सीमित र सङ्कुचित परिस्थितिको सामना गर्दै आएको नेपाली भाषा साहित्यले आज अन्तर्राष्ट्रिय विस्तार क्रमशः पाइरहेको देखिन्छ । त्यस्तै नेपाल लगायत विभिन्न देशहरूमा नेपाली भाषा, साहित्यसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरू भइरहेका छन् र प्रतिनिधित्व विभिन्न देशका भाषा साहित्य अनुरागीहरूले गरी नेपाली भाषासम्बन्धी अनुसन्धानमूलक कार्यपत्र पेश गरिएका छन् । यसबाट पनि नेपाली भाषाको प्रचारप्रसार भई विस्तार भएको देखिन्छ (प्रसाई र प्रसाई, २०६७, पृ. १५) ।

पछिल्लो समयमा नेपाली भाषाले बैङ्क, ट्याभलिड तथा इन्टरनेटका विविध साइटमा प्रवेश पाएको देखिन्छ । त्यस्तै युनिकोडको प्रयोग बढ्दै गएको छ र यसको सान्दर्भिकता पृष्टि हुन थालेको छ । यी सबैको कारक भन्नु नै भाषिक विश्वव्यापीकरण हो ।

नेपाली भाषाको विकास र विस्तार

नेपाली भाषाका विकास र विस्तारको लामो इतिहास रहेको छ । भारोपेली भाषा परिवारअन्तर्गत सतम् वर्गमा पर्ने नेपाली भाषा एक आर्यभाषा हो । भारतीय आर्य भाषाको उत्तर पश्चिमी भेदबाट विकास भएको खस प्राकृत र त्यसबाट विकसित भएको नेपाली भाषाले अरू भारतीय आर्यभाषा जस्तै दशौं शताब्दीतिर आधुनिक रूप ग्रहण गरेको देखिन्छ । यसरी आधुनिक आर्यभाषाको जीवन्त सदस्यको रूपमा विकसित नेपाली भाषा साभ्ना सम्पर्कको माध्यम हो (लम्साल, २०६८, पृ. ७९) । सम्राट अशोकको समय (इ.पू. तेस्रो शताब्दी) मा भारतीय उपमहाद्विपमा करिब पाँचवटा प्राकृत भाषाहरू थिए । सुनितिकुमार चटर्जीका विचारमा ती मध्ये खस प्राकृत उत्तरी भेगमा अवस्थित थियो । खस प्राकृतमध्ये पनि पूर्वतिरको हाँगाले अहिलेको नेपाली भाषाको रूप लिएको हो । यसरी हेर्दा नेपाली हजारौं वर्षको इतिहास बोकेको भारोपेली परिवारको एउटा प्रतिनिधि भाषाको रूपमा विकास भएको भाषा हो । कर्णाली अञ्चलको सिंजा क्षेत्रमा विकास भएको खस भाषा विस्तारै पूर्वतिर फैलिएको देखिन्छ । खस राजाहरूकै पालामा नेपाली भाषाले नेपालको ठूलो भूभागमा आफ्नो पकड जमाई सकेको देखिन्छ । खस साम्राज्यको विघटन पछि नेपालको एकीकरण हुनुभन्दा अघि नै यसको विस्तार पूर्वी भेगतिर निकै भैसकेको थियो (अधिकारी २०७४, पृ. ९०) ।

नेपालमा अन्य भाषाभाषीको तुलनामा नेपाली भाषीहरू सबैजसो भूभागमा विस्तारित रहेका छन् भने नेपाल बाहिर भारत, भुटान, वर्मा, म्यान्मार आदि देशहरूमा फैलिएको स्थिति छ । नेपाल भित्रका र बाहिरका विभिन्न जातजातिका मानिसहरूले बोल्ने नेपाली भाषा अब सबैको मातृभाषा बनिसकेको छ ।

नेपालभित्र मगर, गुरुङ्ग, नेवार, लिम्बु, सुनुवार, थामी, चेपाङ्ग, राजी, व्यासी, भोटे, दरै आदि जातिले पनि नेपाली भाषालाई ग्रहण गरेको स्थिति छ (वन्धु, २०३६, पृ. २-३) । भारतमा बसेका मगर,

गुरुङ्ग, नेवार, राई, लिम्बु, लेप्चा, भोटे भाषाभाषीहरूले पनि आफ्नो भाषा छोडेर नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा ग्रहण गरेका छन्। सिक्किमका आदिवासीहरूले पनि नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा स्विकारेका छन्। (पुर्ववत् पृ.३)

पछिल्लो समयमा नेपालीहरू रोजगारीको लागि, अध्ययनको लागि, व्यापार व्यवसायको लागि तथा भ्रमण तथा अवलोकनको लागि विश्वका विभिन्न मुलुकमा पुगेका छन् र त्यहाँ आफ्नो समुदाय निर्माण गरेर बसेका छन्। बिसौ शताब्दीको उत्तरार्धमा भएको सञ्चार र यातायतको चरम विकासका कारण अब नेपाली भाषा संसारका प्रायः सबैजसो मुलुकमा पुगेका छन्। जहाँ-जहाँ नेपाली पुगेका छन्, त्यहाँ नेपाली भाषालाई पनि आफूसँगै लगेका छन्। भाषा गतिशील हुने भएकाले भाषिक तरङ्गको सिद्धान्तको आधारमा यसको विस्तार क्रमिकरूपमा भइरहन्छ। नेपाली भाषा नेपालमा बोलिने अन्य भाषाभन्दा प्रभावशाली भाषा भएर नै साभ्भा भाषा, सम्पर्क भाषाको रूपमा आफूलाई स्थापित गराई अन्य मुलुकमा फैलिएको छ। बहुभाषिक देशमा एकातिर आ-आफ्नो मातृभाषाप्रति भाषिक वफादारी तथा भाषिक अवलम्बनको प्रवृत्ति महत्त्वपूर्ण हुन्छ भने अर्कोतिर भाषाको फड्कोको प्रवृत्ति पनि प्रशस्त देखा पर्छ। आफ्नो भाषाको प्रयोगलाई कायमै राख्ने प्रवृत्तिलाई भाषिक वफादारी भनिन्छ तर आफ्नो मातृभाषा छोडेर अर्को भाषा ग्रहण गर्ने चाँहि भाषा फड्को वा भाषा प्रसारण भनिन्छ (अधिकारी, २०७४, पृ. ८८)।

नेपाली भाषी वक्ताहरूले विदेशमा रहेपनि आफ्नै भाषा प्रयोगगरी भाषिक वफादारी कायम गरेका छन् भने अन्य मातृभाषी वक्ताले आफ्नो मातृभाषा त्यागेर नेपालीलाई ग्रहण गरेर भाषिक फड्कोलाई अडिगकार गरेका छन्। मानिस जुनसुकै मुलुकमा पुगेपनि, जतिसुकै भौतिक सुविधा प्राप्तगरे पनि ऊ आफ्नो भाषा र साहित्यलाई कहिल्यै भुल्न सक्दैन (प्रसाई र प्रसाई, २०६७, पृ. १५)। यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने मानिस रहर वा वाध्यता जेसुकैले परदेशीय पनि उसले कहिल्यै पनि आफ्नो भाषा र जन्म भूमिलाई विसर्दैन। नेपाली भाषाको भाषिक विकास अध्ययन तथा अनुसन्धानकालागि साञ्चारिक विकासले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ।

वि.सं.१९५८ मा गोरखापत्रको प्रकाशन तथा १९६५ को माधवी पत्रिकाले नेपाली भाषासँगै भाषिक अनुसन्धानमा जग बसालेको पाइन्छ। त्यस्तै गरी वि.सं. १९७० मा गोरखा भाषा प्रकाशिनी समितिको स्थापना, १९७० सालमा चन्द्रिका व्याकरण प्रकाशन, चूडामणि बन्धुको नेपाली भाषाको उत्पत्ति, पारसमणि प्रधानको नेपाली भाषाको उत्पत्ति र विकास नामक कृतिको योगदान महत्त्वपूर्ण छ। नेपालमा संस्थापक रूपमा त्रि.वि.को स्थापना २०१६ सालमा भएपछि स्नातकोत्तर तहमा र २०३० पछि विधावारिधि तहमा भाषासम्बन्धी अनुसन्धान हुन थालेको पाइन्छ (पौड्याल, २०६८, पृ. ११)। यसबाट नेपाली भाषाको विकास र विस्तारमा टेवा पुगेको देखिन्छ। नेपाली भाषाको विकासका लागि भएका विभिन्न भाषिक आन्दोलन र मानकीकरणका प्रयासले यसमा विशेष योगदान पुऱ्याएको छ।

नेपाली भाषाको विकास पछिल्लो समयमा तीव्रगतिमा भएको छ। यसको समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन हुनु, आधुनिकीकरण तथा मानकीकरणमा जोड दिनु, साहित्यिक वाङ्मय विकासमा शब्दकोश निर्माण हुनु, स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूबाट व्याकरण लेखन हुनु, आदिजस्ता कार्यले यसको व्यापकतामा सहजता ल्याएको छ। नेपाली भाषीहरू विश्वका विभिन्न भूभागमा रहे पनि डायस्पोरिक साहित्यिक सिर्जनामा दक्षता हाँसिल गरेका छन् (गौतम, २०७०, पृ. ११६)। नेपाल बाहिर विश्वका विभिन्न स्थानमा रहेपनि नेपाली भाषालाई विश्वाव्यापी बनाउन नेपालीहरू लागि परेका छन्। नेपाली भाषा अन्य आधुनिक

भाषाहरू भैं गणित, विज्ञान, भूगोल, अर्थशास्त्र, व्यापार, वाणिज्य, भाषाविज्ञान, कम्प्युटरजस्ता ज्ञान विज्ञानका फाँटमा मौलाउँदै गएको छ। अब यो खस, पर्वते, गोर्खाली या वाहुन, क्षेत्रीको मात्र भाषा रहेन सबैको साझा सम्पर्कको भाषा बनेको छ (न्यौपाने र अन्य, २०६९, पृ. २८२)। वि. वि. सी. र भ्वाइस अफ अमेरिकामा पनि यसले प्रवेश पाएको छ। भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम, आसाम र भुटानको दक्षिणी क्षेत्रमा नेपाली भाषाको वाहुल्यता छ भने बर्मा, थाइल्याण्ड, अमेरिका, जापान, बेलायत, अष्ट्रेलिया, मलेशिया आदि देशमा पनि नेपाली भाषाको समुदाय रहेको र त्यहाँ विभिन्न कार्यक्रमहरू नेपालीमा हुने गरेको पाइन्छ।

विश्वका विभिन्न देशमा नेपाली भाषाको प्रभाव

आजभन्दा करिब एकहजार वर्षअघि खस भूमिमा जन्मिएको नेपाली भाषा अहिले संसारका सबैजसो भूमिमा फैलिसकेको छ। विसौं शताब्दीको उत्तरार्धमा भएको सञ्चार र यातायातको चरम विकासको कारण अब नेपाली जाति संसारका प्रायः सबैजसो मुलुकमा पुगेका छन्। विशेष गरी ज्ञानार्जन र रोजगारीको खोजीमा जहाँजहाँ नेपाली पुगेका छन् त्यहीँसम्म नेपाली भाषालाई पनि आफैँसँग लगेकै छन्। जसरी पानी पानीसँग मिल्न खोज्छ, त्यसरी नै भाषापनि आफ्नो वक्तासँगै यात्रा गर्छ (बन्धु, २०६६, पृ. ५)। परदेशमा विरानिएको नेपाली नेपाली भाषाको अँगालोमा कन्यानिएको अनुभव गर्छ। यसै भएर नै नेपाली भाषाले आज अन्तर्राष्ट्रिय विस्तार क्रमशः पाइरहेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको रूपमा आफूलाई स्थापित गराउन उन्मुख भएको देखिन्छ। मानिस जुनसुकै मुलुकमा पुगोस्, उसको भौतिक समृद्धिहरूले जति नै चरमचुली चुमोस् र उसको प्राप्तिले जति नै शिखर आरोहण गरोस् तर आफ्नो भाषा साहित्यसँग ऊ कदापि टाढिन सक्दैन (प्रसाई र प्रसाई, २०६७, पृ. १५)।

यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने मानिस रहर वा बाध्यता जे सुकैले होस् परदेशिए पनि उसले आफ्नो भाषा, साहित्य र जन्मभूमिलाई कहिल्यै विसर्दैन भन्ने कुरा प्रष्टसँग भल्किन्छ। पछिल्लो समयमा नेपाली भाषाको विस्तार विश्वका अन्य मुलुकहरूमा के कसरी भएको छ र कस्तो अवस्थामा छ भन्ने कुरालाई केही देशहरूमा नेपाली भाषामा भएका गतिविधिलाई सङ्क्षिप्त उल्लेख गर्न सकिन्छ :

अमेरिका

संसारभरिका मानिसहरूको साझा बासस्थानको रूपमा परिचित अमेरिका पछिल्लो समयमा नेपाली भाषा साहित्यका लागि पनि निकै चर्चित छ। काम, माम र दामका लागि अमेरिका छिरेका नेपालीहरू आफ्नो भाषा साहित्यप्रति पनि त्यतिकै सजक देखिन्छन्। अमेरिकामा नेपाली भाषा साहित्यका गतिविधिहरू व्यक्तिगत रूपमा मात्र नभएर संस्थागत रूपमा अगाडि बढेको देखिन्छ। विशेषगरी अमेरिकामा सन् १९०५ मा अन्तर्राष्ट्रियनेपाली साहित्य समाजको स्थापना भएपछि त्यहाँ नेपाली साहित्यको संस्थागत विकासको प्रक्रिया शुरु भएको पाइन्छ। यसमा अमेरिकामा बसोबास गर्ने नेपालीमात्र नभएर एन हन्डिकन्स जस्ता अमेरिका अध्येताको समेत विशेष योगदान रहेको पाइन्छ (प्रसाई र प्रसाई, २०६७ पृ. १९)। पछिल्लो समयमा अमेरिकाका विभिन्न राज्यहरूमा नेपाली डायस्फोराहरूद्वारा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू विधिवत् रूपमा नेपाली भाषामा प्रकाशित भएको देखिन्छ। यसबाट पनि नेपाली भाषाको अमेरिकामा विस्तार भएको देखिन्छ।

चीन

नेपालको उत्तरी छिमेकी चिनसँग भौतिक निकटता नेदेखिए पनि साथ जोडिएको छिमेकी भएकाले चीनसँग नेपालको भावनात्मक सन्निकटता भने रहेको देखिन्छ। नेपालकी राजकुमारी भृकुटी र

कलाकार अरनिकोका समयदेखि नै नेपाली कला र संस्कृति चीनमा प्रतिष्ठित हुँदै आएको देखिन्छ। चिनियाँहरूको बुद्ध धर्मप्रतिको आस्थाले पनि नेपालप्रति चिनियाँहरूको आत्मीयता बढेको पाइन्छ। चीनले विदेशी भाषा साहित्यको प्राथमिकतामा नेपाली भाषालाई पारी विगत चार दशकदेखि सांस्कृतिक आदान प्रदान कार्यक्रम अन्तर्गत चिनियाँ विद्यार्थीहरू त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्ययन गर्न आइरहेका छन्। त्यसै गरी बेइजिङ्ग रेडियोमार्फत् नेपाली भाषामा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएकाले पनि चीनमा नेपाली भाषाको क्रमिक विस्तार भएको पाइन्छ।

भारत

छिमेकी देश भारतसँग नेपाली र नेपालीको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध विगतदेखि नै रही आएको देखिन्छ। आजभन्दा सवा सयवर्ष अघिदेखि नै भारतको काशी नेपाली भाषा साहित्यका लागि उर्वर भूमिका रूपमा रहिआएको देखिन्छ। विगतदेखि नै नेपाली भाषाको साहित्यको विकास र विस्तारका लागि भारत एउटा अनुपम भूमिका रूपमा देखिन्छ। यसकाअलवा लाखौं नेपाली समुदाय देहरादुन, सिक्किम, आसाम, हिमाञ्चल, नयाँदिल्ली, पञ्जाब, भाक्सु, दार्जिलिङमा रहेकाले र तिनीहरूको मातृभाषा नेपाली नै रहेकाले नेपाली भाषाको व्यापक विस्तार भारतमा भएको देखिन्छ। भारतीय संविधानको आठौं अनुसूचीमा नेपाली भाषालाई सरकारी भाषाको मान्यता दिएको र काशी हिन्दु विश्वविद्यालय, सिक्किम विश्वविद्यालय, जेनयु जस्ता विभिन्न विश्वविद्यालयमा नेपाली भाषामा पठन पाठन हुने भएको र अल इन्डिया रेडियोमार्फत् नेपाली भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन भएकाले पनि नेपाली भाषाको महिमा भारतमा बढ्दै गएको देखिन्छ।

नेपाल र नेपालीसँगको भौगोलिक एवम् सांस्कृतिक निकटताका कारण पनि भारत भूमिमा नेपालीहरूको बसोबास बढेको हो। खुल्ला सीमाना, रोजगारीको अवसर र गोर्खा सेनामा नेपालीको भर्ती हुने भएकाले पनि भारतमा अन्य देशको तुलनामा बढी नेपाली भाषी रहेको देखिन्छ। बनारस र काशीबाट त नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरू र विभिन्न भाषिक आन्दोलनहरू भएको देखिन्छ (बन्धु, २०६६ पृ. २५)। जसबाट पनि नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा भारतीय भूमिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ। भारतको पूर्वमा दार्जिलिङ, सिक्किम, आसाम, मणिपुर, मेघालय र पश्चिममा पञ्जाब, गुजरात, जम्मुकश्मीर, हिमाञ्चल, कुमाउ, गढवाल, देहरादुन, पश्चिम बंगाल आदि स्थानमा नेपाली भाषा साहित्यको गतिविधि, लेखन, प्रकाशन तथा पठनपाठन आदि भएको देखिन्छ। यसर्थ नेपाली भाषा साहित्यले भारतको राष्ट्रिय आन्तरिक व्यवस्था, आर्थिक, सामाजिक उन्नति तथा सुरक्षा र सुधारको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ।

बेलायत

नेपालीहरूको आयआर्जनको थलोको रूपमा जसरी बेलायतसँग सम्बन्ध गाँसियो त्यसरी नै बेलायती भूमिमा नेपाली भाषा साहित्यको बलियो जरो भने गाडिन सकेको देखिँदैन। बेलायती भाषावैज्ञानिक माइकल हक जस्ता व्यक्तिहरूले नेपाली भाषाप्रति देखाएको न्यानो माया र केही विश्वविद्यालयहरूले नेपाली भाषा साहित्यको पठन पाठन हुनु नेपाली भाषाको सम्मान हो। बेलायतमा बसोबास गर्ने नेपालीले स्थापना गरेको नेपाली साहित्य समाजले पनि विभिन्न साहित्यिक गतिविधि गरिरहेकाले नेपाली भाषाको विकास र विस्तारमा टेवा पुगेको देखिन्छ (भट्ट, २०७५, पृ. ६७ भ)। त्यस्तै वि.वि.सी. नेपाली सेवा कार्यक्रमले पनि नेपाली भाषालाई देश देशान्तरसम्म पुऱ्याउनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ।

जर्मनी

जर्मनीमा नेपाली भाषा साहित्यका अनुवादका खासै कामहरू हुन नसके पनि नेपाली भाषीहरूप्रतिको न्यानो प्रेम भने देख्न सकिन्छ। भियना विश्वविद्यालयले नेपाली भाषाका लागि काम गर्दै आएको छ। जर्मनीहरू संस्कृत भाषाको अध्ययन गर्न मन पराउने भएकाले पनि नेपाली भाषालाई पनि प्रेम गरेको र नेपाली भाषा सिकेको देखिन्छ। भाषाशास्त्री मानफ्रेद थोइको नेपाली भाषा साहित्यप्रतिकोरुचि नेपालीको लागि प्रेरक बनेको छ। भूमण्डलीकरणको कारण नेपालीहरूको सङ्ख्या जर्मनमा पनि बढेको पाइन्छ। त्यहाँ रहेका प्रवासी नेपालीहरूले विभिन्न कार्यक्रम नेपाली भाषामै आयोजना गरेको पाइन्छ।

रसिया

संसार प्रसिद्ध रुसी भाषामा पनि नेपाली भाषा साहित्यले प्रसिद्धि पाएको छ। नेपाली भाषा अंग्रेजी पछि सबैभन्दा बढी रुसी भाषामा नै अनुवाद भएको पाइन्छ। रुसी भाषाका नेपालीमा र नेपालीका रुसी भाषामा साहित्यिक पुस्तकहरू अनुवाद भएकाले पनि दुवै देशमा साहित्यिक गतिविधिका बारेमा जानकारी भई भाषाको विस्तार हुन्छ। रसियाली नागरिक ल्युदिमिला आगानिनाको नेपाली भाषा र साहित्यमा पुऱ्याएको योगदान महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। उनले नेपाली रसियाली र रसियाली नेपाली शब्दकोश पनि प्रकाशित गरेका छन् (नेपाल र अन्य, २०६७, पृ. १६५)।

संयुक्त अरब इमिरेट्स

कामको खोजीमा युएइ पुगेका नेपालीहरूले आफैसँग लिएको भाषा साहित्य त्यहाँ पनि रोपेको पाइन्छ। खासमा युएइ समृद्ध मुलुक भएका कारण नेपालीहरू त्यहाँ पुगेर संसार भरिका मानिसहरूसँग सम्पर्क गर्न पाएका छन्। त्यहाँ नेपाली भाषाको व्यापक विस्तार भएको देखिन्छ। त्यस्तै आजको विद्युतीय सञ्चार पत्रपत्रिकाले पनि त्यहाँ नेपाली भाषा साहित्यलाई उर्वर बनाएको देखिन्छ।

हङकङ

बीसौं शताब्दको अन्त्यतिर नेपाली भाषा साहित्यको विस्तारहङकङमा पनि व्यापक रूपमा भएको देखिन्छ। त्यहाँ बसोबास गर्दै आएका सबै नेपालीहरूको सम्पर्क भाषाका रूपमा रहेकाले पनि नेपाली भाषा साहित्यको ख्याति बढ्दै गएको देखिन्छ। विद्युतीय सञ्चार पत्रिकाहरूको अत्याधिक प्रकाशन भइरहेको हङकङ नेपाली डायस्पोरा साहित्यका लागि उल्लेखनीय मानिन्छ।

जापान

जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जापान यात्रापछि नै नेपाल र नेपाली जातिको गौरवमय परिचय जापानमा पुगेको पाइन्छ। जापानमा नेपाली शब्दकोश र व्याकरण समेतको प्रकाशन भएको पाइन्छ। जापानी मूलकी मिसिजु फुकुदा जस्ता नेपाली भाषा साहित्यका अनन्य प्रेमीको कारण पनि जापानमा यसको विस्तार हुने देखिन्छ (भट्ट, २०७५, पृ. ६८)।

पाकिस्तान

भौगोलिक दुरीका हिसाबले पाकिस्तान नजिक भएपनि त्यहाँ नेपाली भाषा साहित्यको खासै विस्तार भएको देखिँदैन। नेपाली र उर्दू वा केही कृतिहरू एक-अर्का भाषामा अनुवाद भएका छन्। त्यसले पनि भाषिक सांस्कृतिक सम्पदाको परस्पर आदान प्रदान हुने देखिन्छ। ताहिरानिगत नैयर जस्ता नेपाली भाषा साहित्यका प्रेमी र प्रचारकको उपस्थितिले पाकिस्तानमा नेपाली भाषा साहित्यको थोरै भएपनि विस्तार भएको देखिन्छ।

भाषिक विस्तारका चुनौतीहरू

भाषालाई व्यापक परिदृश्यमा हेर्ने अवधारणा खासमा भाषिक विश्वव्यापीकरण हो । सुचना, प्रविधि र सञ्चारको अत्याधिक विकासको कारण विश्वमै एक गाउँ बन्न पुगेको अवस्थामा विश्वभरि बोलिने भाषाहरूको अध्ययन र विश्लेषण गर्न पाउनु हरेक व्यक्तिको अधिकार क्षेत्र मानिन्छन् (कोइराला, २०५४, पृ. १२२) । भाषिक भूगोलको व्यापकतत्व, अन्तर्राष्ट्रियव्यापार, अर्थराजनीति तथा कुटनीतिका क्षेत्रमा कुनै खास भाषाको प्रयोग हुनुलाई भाषिक विश्वव्यापीकरणको परिणाम मानिन्छ । एथ्नोलग (सन् २०१८) का अनुसार विश्वका लगभग पाँच करोड जनता नेपाली भाषा बोल्छन् । विभिन्न मुलुकबाट नेपालीभाषा प्रसारण भइरहेको छ । यस भाषाका कोश र व्याकरणहरू बनेका छन् । नेपाली लगायत अन्य भाषामा पनि साहित्य सिर्जना भएको छ । ज्ञान विज्ञानको विविध विधामा पुस्तकहरू लेखिएका छन् । यस भाषामा आगन्तुक शब्दहरू आत्मसात् हुँदैछन् । तथापि अझ धेरै गर्न बाँकी छ (अधिकारी, २०५६ पृ. १२८) ।

भाषा विश्वव्यापीकरण आवश्यक भएपनि नेपाली भाषाले विश्वव्यापी रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न विविध बाधा अवरोध तथा कठिनाइ बेहोर्नु परिरहेको छ । यस्ता बाधा अवरोधलाई नै नेपाली भाषाको विश्वव्यापीकरणका चुनौतीका रूपमा लिइन्छ । यहाँ तिनै चुनौतिलाई बुदाँगत रूपमा उल्लेख गरिएको छ:

- भाषाको आधुनिकीकरणमा समस्या,
- भाषाको जटिल संरचना,
- विदेशी भाषाका रूपमा नेपाली शिक्षणमा कठिनाइ,
- सञ्चार प्रविधिमैत्री भाषिक वातावरणको अभाव,
- अंग्रेजी भाषाको बढ्दो प्रभाव,
- क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रियसंघ संगठनमा नेपाली भाषा प्रयोग नहुनु,
- अनलाइन प्रकाशनमा देवनागरी लिपिको सीमितता,
- अन्तर्राष्ट्रियव्यापार तथा कुटनीतिमा नेपाली भाषाको प्रयोगमा कमी,
- नेपाली भाषाको प्रयोक्ता सीमित हुनु,
- अन्तर्राष्ट्रियभाषामा भाषिक तथा साहित्यिक अनुवाद सामग्रीको अभाव,
- नेपाली भाषाप्रतिको नकारात्मक अवधारणा,
- क्लिष्ट तथा दुर्बोध्य नेपाली लेखन,
- शुद्धाशुद्धिको समस्या,
- प्राविधिक शब्दकोश निर्माण नहुनु ।

यसरी नेपाली भाषाको विश्वव्यापीकरणमा विभिन्न समस्याहरू देखिएका छन् । यिनै समस्याहरूलाई निराकरण गर्न सकेमा नेपाली भाषाको विस्तार विश्वभरि व्यापक रूपमा गर्न सकिन्छ ।

नेपाली भाषालाई विश्वव्यापी बनाउन अवलम्बन गर्नुपर्ने रणनीति

पृथ्वीका छ वटै महादेशमा फैलिइसकेका नेपालीहरूले नेपाली भाषाको पहिचानका लागि आफूहरू बसोबास गरिरहेका विदेशी मुलुकमा आफ्ना भावी सन्ततिका लागि नेपाली भाषाको पठन पाठन गर्ने विद्यालय खोल्न आवश्यक पहल गर्नु पर्छ । अबको नेपाली भाषाको सन्दर्भमा जडवादी नेपालीपनको सोचलाई परित्याग गरी सकेसम्म नेपाली शब्दकोशलाई लचिलो बनाउनतर्फ ध्यान दिनुपर्छ र नेपालभित्रका नेपाली इतर सबै भाषाहरूप्रति सहिष्णु भाव राखेर ती भाषाका आवश्यक शब्दहरूलाई समेटेर नेपाली

शब्दभण्डार बढाउनु पर्छ। समयअनुसार नेपाली व्याकरणलाई जटिलतातर्फ होइन सरलतातिर उन्मुख गर्दै नेपाली भाषाका कतिपय शब्दहरूलाई नेपाली इतर भाषीहरूलाई पनि ध्यानमा राखेर उच्चारणका हिसाबले सकेसम्म सजिलो पाउँदै लैजानु पर्नेहुन्छ। नेपाली भाषा साहित्यको विकास र विस्तारका लागि नेपालले प्रमुख राष्ट्रभाषाका साथै संसारका विभिन्न भाषामा अनुवाद साहित्यको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

नेपाली डायस्पोराका साहित्य र लेखकप्रति नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रसमेत सकारात्मक र सम्बेदनशील हुँदै विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ। अबको नेपाली साहित्यको सेरोफेरो विश्वपरिवेशलाई मान्दै बहुराष्ट्रिय, बहुसांस्कृतिक तथा बहुआयामिकतालाई गन्तव्य मानेर सोहीअनुरूप कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। नेपालभित्र मात्रै होइन अब विश्वका कुना कन्दरा बस्ने प्रवासी नेपालीहरू र विदेशीहरूलाई समेत नेपाली भाषाप्रतिको मोहलाई आकर्षित गर्ने गरी भाषिक सरलतालाई ध्यान दिन आवश्यक छ। नेपाली भाषालाई प्रविधिमैत्री बनाई विकसित भाषासँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सामर्थ्यको विकास गरिनु पर्छ। त्यस्तै विभिन्न व्यापारिक ब्रान्डहरूमा नेपाली भाषालाई प्रयोग गरी क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा नेपाली भाषालाई प्रयोग गर्ने नीति अवलम्बन गरिनु पर्ने हुन्छ। भाषाको प्रचार प्रसारको लागि नेपाली भाषाका उत्कृष्ट साहित्यहरूलाई अन्य भाषाका अनुवाद गरी पाठक समक्ष प्रस्तुत गरिनु पर्छ। जस्तै: अंग्रेजी, रसियन, जर्मनी, जापानिज, हिन्दी आदि।

नेपाली भाषामा निहित परम्परावादी अपवादलाई न्यूनीकरण गरी सरलतातर्फ उन्मुख गर्दै बहुभाषिक कोश तथा बहुभाषिक व्याकरणहरू प्रकाशन गरी विदेशीहरूलाई नेपाली भाषाप्रति आकर्षित गर्न विदेशी भाषाका रूपमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा अत्यावश्यक पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक एवम् सन्दर्भ सामग्री निर्माण, परिमार्जन तथा परिष्कार गर्नुपर्ने, र अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा नेपाली भाषाको प्रयोगको व्यवहार बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

यसरी उल्लिखित कुराहरूलाई ध्यान दिएर नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भाषा आयोग, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि जस्ता भाषासम्बन्धी नीति नियम बनाउने आधिकारिक संस्थाहरूले नेपाली भाषाको विकास र विस्तारका लागि काम गरेमा अवश्य पनि नेपाली भाषा विश्वभरि सहज रूपमा फैलिन सक्छ।

निष्कर्ष

संसारभरका सम्पूर्ण गतिविधिहरूलाई सीमातित गराउने कार्यलाई विश्वव्यापीकरण भनिन्छ। कुनै एउटा भाषाको प्रयोग निश्चित राजनीतिक भूगोलमा मात्र सीमित नगरी व्यापक रूपमा विस्तारित गर्नु र विश्वभरि फैलने अवसर सिर्जना गर्नु वास्तवमा भाषिक विश्वव्यापीकरण हो। सीमित भूगोल, सामाजिक सांस्कृतिक बन्धनभित्र मात्रै केन्द्रित नगरी बृहत् क्षेत्रमा विस्तार गर्न र सबै समुदायलाई भाषा उपयोग गर्ने वातावरण तयार पार्नु भूमण्डलीकरणको आशय मान्न सकिन्छ। कुनै खास भाषालाई स्वीकरण तथा अन्य भाषालाई बहिष्करण गर्नु हुन्न भन्ने मान्यता भाषिक विश्वव्यापीकरणले राख्दछ। सत्रौं शताब्दीपूर्वदेखि नेपाल बाहिर फैलिएको नेपाली भाषाको तत्कालीन इतिहासलाई हेर्दा यसको विस्तार अन्य भाषा तथा समाजको भन्दा धेरै व्यापक र दरिलो पाराले भएको देखिन्छ। बसाइ सराइ, रोजगारी, व्यापार, व्यवसाय, शिक्षा, कुटनैतिक सम्बन्ध विस्तार आदि कारणले भाषिक विश्वव्यापीकरण बढ्दै गएको देखिन्छ।

नेपाली भाषा पछिल्लो समयमा अन्य आधुनिक भाषाहरूभन्दा गणित, विज्ञान, भूगोल, अर्थशास्त्र, व्यापार-वाणिज्य, भाषाविज्ञान, कम्प्युटर जस्ता ज्ञानविज्ञानका फाँटमा मौलाउँदै गएको छ। यो नै नेपाली भाषाको जीवन्तताको परिचय हो। अब यो नेपालमा मात्रै बोलिने भाषा रहेन। ज्ञान, विज्ञान, साहित्य, संगीत, कला र संस्कृति जस्ता हरेक क्षेत्रमा र विश्वका हरेक कुना कन्दरामा यसले प्रवेश पाएको छ। सञ्चार जगतको कुरा गर्दा वि.वि.सी. र भ्वाइस अफ अमेरिका जस्ता विश्वकै लोकप्रिय माध्यममा समेत यसले प्रवेश पाएको देखिन्छ।

नेपाली भाषा र साहित्य एसिया महादीपको त एउटा जिउँदो र शक्तिशाली सामाजिक सम्पत्ति भएको छ भने अन्य महादेशमा पनि यसले आफ्नो प्रभाव पार्न सफल भएको देखिन्छ। यसको प्रयोग र विस्तार क्षेत्र नेपाल राष्ट्र तथा राष्ट्र बाहिर पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिण चारैतिर फैलिएको छ। चीन, भारत लगायत अमेरिका, रुस, जापान, कोरिया, क्यानाडा, बेलायत, जर्मनी जस्ता देशहरूमा पनि यसको विस्तार भएको पाइन्छ। यी प्रायः सबै देशहरूमा भाषा साहित्यको गतिविधि, लेखन, प्रकाशन र पठन पाठन पनि भएको देखिन्छ। साथै नेपाली भाषाको यान्त्रिक अनुवाद र रूपान्तरण गर्ने कार्यको थालनी भएको देखिन्छ। हाल आएर नेपाली भाषाले बैङ्किङ, टूयाभलिङ, इन्टरनेटका विभिन्न साइटहरू तथा एप्सहरू (हाम्रो पात्रो, नेपाली किबोर्ड, सजिलो नेपाली, नेपाली पात्रो) मा प्रवेश पाएको छ। विश्वमा युनिकोडको माग बढ्दै गएको छ र यसको सान्दर्भिकता पुष्टि हुन थालेको छ। यी सबैको कारक भाषिक विश्वव्यापीकरणमा नेपाली भाषाले क्रमशः फड्को मारेपनि यस क्रममा विभिन्न बाधा व्यवधानहरू भेल्ले परेको छ। यस्ता बाधा व्यवधानलाई न्यूनीकरण गरी नेपाली भाषालाई विश्वव्यापी रूपमा विस्तार गर्न विभिन्न रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, सूर्यमणि (२०५६), *नेपाली भाषाको इतिहास*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन।
- अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०५६), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५९), *भाषाशिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- एथ्नोलग, *ल्याङ्गवेज अफ द वर्ल्ड* (सन् २०१८). <http://www.ethnologue.com>
- कोइराला, विद्यानाथ (२०५४), *मातृभाषामा शिक्षण, 'नेपालको भाषिक समाधान गर्ने तरिका, विकासको निम्ति शिक्षा'* काठमाडौं : शिक्षाविकास तथा अनुसन्धान केन्द्र त्रि.वि.।
- गौतम, देवीप्रसाद र प्रेमप्रसाद चौलागाई (२०७०), *भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : पाठ्य सामग्रीपसल।
- दुङ्गेल, भोजराज (२०६६), नेपाली व्याकरणको काल विभाजन एक चर्चा, *सम्प्रेषण*, अङ्क ६ कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि.।
- नेपाल, घनश्याम, राई, सञ्जय र राई, अरुण (२०६७), *भारतमा नेपाली भाषा हिजो, आज र भोलि (कार्यपत्र)*, नेपाली भाषा साहित्यको अन्तर्राष्ट्रिय विस्तार, पृ. (१५५-२१२)।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र अन्य (२०६९), *सामान्य भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : सनलाईट पब्लिकेसन।
- प्रसाई, नरेन्द्र, इन्दिरा (२०६७), *नेपाली भाषा साहित्यको अन्तर्राष्ट्रिय विस्तार*, काठमाडौं : त्रिमूर्ति प्रकाशन।

- पोखरेल, शैलजा (२०७१), नेपालका लागि आर्दश भाषानीति, शोधमूलक अर्धवार्षिक प्रज्ञा ११०, अङ्क १, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पौड्याल, कृष्णविलास (२०६८), भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा, काठमाडौँ : नवीन प्रकाशन।
- बन्धु, चूडामणि (२०६६), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- भुसाल, केशव (२०७०), सामान्य भाषा विज्ञान, काठमाडौँ : पाठशाला पब्लिकेशन एन्ड डिस्ट्रिब्युटर प्रा. लि. ।
- भुसाल, केशव र भट्ट, महेशप्रसाद (२०७३), माध्यमिक शिक्षक नेपाली मार्गनिर्देशिका, काठमाडौँ : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- भट्ट, महेश प्रसाद (२०७५), भाषिक विश्वव्यापीकरण र नेपाली भाषाका मुद्दाहरू, समसमीक्षात्मक प्रस्फुटन अर्धवार्षिक जर्नल, काठमाडौँ ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६८), सामान्य भाषा विज्ञान, काठमाडौँ : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६६), आधुनिक तथा उत्तर आधुनिक पाठक मैत्री समालोचना, काठमाडौँ : क्वेस्ट पब्लिकेशन ।
- शर्मा, तारानाथ (२०७०), सजिलो नेपाली, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०७४), नेपाली भाषा र शिक्षाकासन्दर्भहरू, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लेखक

नेपाली शिक्षा विषयका उप प्राध्यापक प्रकाशचन्द्र खत्री त्रिभुवन विश्वविद्यालय, जुम्ला बहुमुखी क्याम्पस, जुम्लामा कार्यरत छन् । नेपाली शिक्षा विषयमा एम. एड. गरेका खत्री विद्यावारिधिका शोधार्थी पनि हुन् । हाल उनले त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र संकायबाट खस भाषाको व्याकरणिक लेखन शीषकमा विद्यावारिधिको शोधकार्य गरिरहेका छन् । खस भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लेखन तथा सम्पादन गरिसकेका खत्रीले असीदराली भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् ।